

El moviment memorialista a Eivissa i Formentera

per Luis Ruiz Val

El procés de recuperació de la memòria democràtica de la Segona República i la Guerra Civil a Eivissa i Formentera, així com de la memòria de les persones que varen ser afusellades o hagueren de sortir cap a l'exili, és prou recent. Tot i la duresa de la repressió i d'haver tingut a Formentera, entre 1940 i 1942, el camp de concentració més dur de les illes Balears, el predomini conservador dels governs locals va fer impensable que hi hagués cap iniciativa ni suport oficial per rescatar aquesta part de la història i els seus protagonistes. Va ser necessari esperar fins al 2002 perquè es materialitzés el primer projecte institucional: la declaració de la Colònia Penitenciària de Formentera com a Bé d'Interès Cultural. Però el procediment va ser recorregut als tribunals i el maig de 2006 va ser anul·lat pel Jutjat Contenciós Administratiu núm. 1 de Palma. No obstant això, al novembre de 2013 el Consell de Formentera va aprovar de nou una declaració similar.

El fenomen memorialista a Eivissa i Formentera ha estat protagonitzat, en els seus orígens, per individus i col·lectius al marge de les institucions. Des de fa poc temps comença a tenir suport per part de les administracions. Hi podem diferenciar dues parts: d'un costat la investigació i documentació històrica i d'un altre les accions cíviques.

De la investigació i producció bibliogràfica s'ha de dir que els primers textos aparegueren molt lluny de les Pitiüses. El primer que s'ha de recordar és el de l'escriptor nord-americà Elliot Paul: *The Life and Death of a Spanish Town*, publicat

PITIÜSES

La memoria de los vencidos

Dos historiadores y un periodista recuerdan cómo se desarrollaron la II República, la Guerra Civil y la dictadura en las Pitiüses en un coloquio organizado por el Fórum per la Memòria Històrica

EIVISSA | RAQUEL SÁNCHEZ

■ La incidencia que la proclamación de la II República tuvo en la sociedad pitiüsa, el destino de los republicanos pitiüses tras la derrota y el olvido por decreto de las víctimas para preservar «el espíritu de la transición» fueron algunos de los temas abordados por los participantes en el coloquio 'Miradas sobre la segunda república i la guerra civil', organizado el martes por el Fórum d'Eivissa i Formentera per la memòria històrica con la colaboración del Club Diario de Ibiza. Este debate, realizado con motivo del aniversario de la proclamación de la II República, que se celebra hoy, contó con la asistencia de más de 150 personas interesadas por conocer lo que vivieron sus parientes o recordar sus propias experiencias, ya que entre el público había alguna víctima del bando de los vencidos.

«Nosotros los vencidos» es el título del documental que se proyectó antes del coloquio, en el que la historiadora Neus Escandell habló de la indefinición ideológica del Partido Republicano de Centro creado por Pere Matutes, un rasgo que le permitió adaptarse a cualquier circunstancia pactando con diferentes formaciones políticas según el momento. Este partido nació tras la proclamación de la República «no estaba vinculado a ninguna institución religiosa sino a otras como la C.A.

Más de 150 personas acudieron al coloquio 'Miradas sobre la segunda República i la guerra civil'

CLUB DIARIO DE IBIZA
liderazgo ejercido por Pep Ferrer Arduet, que recibió sus influencias

La ignominia de Formentera

EIVISSA | R. SÁNCHEZ

la llevaron los detenidos que pro-

«Miradas sobre la Segunda República i la Guerra Civil», acte al Club Diario de Ibiza, el 12 d'abril de 2006.

als Estats Units el 1937. L'autor conta la seva experiència a Santa Eulària des Riu entre 1931 i 1936. Però hom va haver d'esperar el 2005 per veure a Espanya la seva traducció. Una altra autora a destacar és la suïssa Cilette Ofaire, que el 1940 va publicar a Lausana *L'Ismé*, que era el nom del seu iot, amb el qual va recal·lar al port d'Eivissa des d'abril del 1936 fins al final de la guerra. Com al cas anterior, la seva traducció va arribar a Espanya molt més tard, el 1990.

A Eivissa hi va haver algunes publicacions anteriors al sorgiment del fenomen memorialista. S'ha de

mentonar un treball publicat el 1985 per alumnes de l'Institut de Batxillerat Santa Maria d'Eivissa, coordinats per la professora Rosa Vallès. Va ser publicat per l'Institut d'Estudis Eivissencs sota el títol *La Guerra Civil a Eivissa i Formentera*. Molts recorden que en la tranquil·la i conservadora societat eivissenca va provocar una forta polèmica. També anteriors al fenomen memorialista són els escrits d'Enric Fajarnés Cardona, que dedica un capítol a la Guerra Civil a *Lo que Ibiza me inspiró*. O el de José Luis Gordillo: *La Columna de Bayo*; o el del propi Alberto Bayo: *Mi desem-*

barco en Mallorca. Aquests autors dediquen una part a Eivissa i Formentera i els seus treballs varen ser publicats el 1987. Finalment, s'han de citar dues obres més d'aquesta mateixa època: la d'Antonio Colinas, *Rafael Alberti en Ibiza. Seis semanas del verano de 1936*, publicada el 1995, i la de Fernando Bertazioli, *Memorias de la guerra y del exilio*, un treball autobiogràfic, publicat el 1996.

A finals dels anys noranta i a la primera dècada del segle actual, quan sorgeix el moviment per la recuperació de la memòria històrica de la Segona República i la Guerra Civil, i es constitueixen nombroses associacions arreu de l'estat, la investigació i publicació de treballs va experimentar un enorme impuls. Eivissa i Formentera no en quedaren al marge. S'ha d'assenyalar el treball d'Artur Parrón: *La Guerra Civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*. També en aquesta època es van publicar els treballs de Maria José Vidal i José Miguel L. Romero: *Les lògies pitiüses davant del Tribunal per a la Repressió de la Maçoneria i el Comunisme (1940-1964)*, *La Causa General de les Pitiüses*, *Cartes a Lerroux* i *Els morts. Víctimes de la Guerra Civil a Eivissa i Formentera (1936-1945)*. També es va publicar el relat autobiogràfic de Rafel Tur Costa *Un al·lot eivissenc a la Guerra Civil*. Recentment, José Miguel L. Romero va publicar *Los Indeseables. La expulsión de los judíos alemanes residentes en Eivissa y Baleares 1939-1945*.

Especial esment s'ha de fer del desaparegut autor i amic Xicu Lluy Torres, de professió periodista, però d'una voluntat incombustible i una incansable vocació d'historiador. Els seus temes principals van ser les víctimes pitiüses dels camps d'extermini nazis i l'exili. La seva primera obra va aparèixer el 1995: *Eivissencs i formenterers als camps nazis*, sobre els 23 presoners pitiüsos en aquells inferns. El 2001 va publicar *Visca Cárdenas! L'exili americà dels republicans pitiüsos a Mèxic*. També va realitzar dos documentals sobre l'exili pitiús: el 2004

Acte commemoratiu de la proclamació de la Segona República.
Es Campament de Formentera. La Savina. 14 d'abril de 2006.

La memòria esvaïda, sobre els exiliats a França, i el 2007, sobre els que varen acabar a Amèrica. La seva obra pòstuma, *Els nostres deportats. Republicanos de les Balears als camps nazis*, publicada el 2013, amplia el seu primer treball a tots els ciutadans de les illes Balears deportats als camps d'extermini nazis. El Fòrum per la Memòria d'Eivissa i Formentera té amb ell un deute de gratitud impagable.

Paral·lelament a la producció científica i bibliogràfica, es van realitzar actes cívics, alguns commemoratius i d'altres reivindicatius. Des de la primeria del segle actual han estat invariables cada 14 d'abril l'acte commemoratiu a la Colònia Penitenciària de Formentera i l'ofrena de flors i lectura poètica al cementiri de ses Figueretes, a Eivissa.

La constitució del Fòrum per la Memòria d'Eivissa i Formentera també va venir animada per l'impuls del moviment memorialista a la resta de l'Estat. Abans de la nostra constitució jurídica, un grup d'amics realitzàvem actes públics amb aquesta denominació. El primer el varem celebrar el 12 de abril de 2005 al Club Diario, amb el títol «Mirades sobre la Segona República i la Guerra Civil». Es va projectar el

documental *Nosaltres, els vençuts*, d'Antoni Maria Tomàs, seguit d'un col·loqui. La sala estava completament plena, fet que mostrava l'interès públic per recuperar la memòria democràtica d'Eivissa i Formentera. Vàrem continuar amb altres cicles sobre les fosses de la Guerra Civil, els nens robats, l'exili, els maquis i un cicle de pel·lícules sobre dictadures i repressió a l'Amèrica Llatina. També ens vam personar en la via judicial: mitjançant Memòria de Mallorca, el 2008 vam presentar una llista de 200 noms de persones represaliades d'Eivissa i Formentera per al procés que instruïa el jutge de l'Audiència Nacional Baltasar Garzón.

Finalment, el 28 de març del 2009, una trentena de simpatitzants de la causa memorialista ens varem reunir per fer l'assemblea fundacional, aprovar uns estatuts i constituir legalment l'associació. Aquell dia era el 70è aniversari de la sortida del port d'Alacant del carboner britànic *Stanbrook*, un vaixell dotat amb 24 tripulants, que el 28 de març del 1939 sortia del port d'Alacant amb 2.638 republicans que fugien de les tropes franquistes.

Va ser molt comentada la nostra exposició «Feim Memòria», organit-

Acte de constitució del Fòrum per la Memòria d'Eivissa i Formentera. Local dels Sindicats, Eivissa, 28 de març de 2006.

zada el 2010, primer a Eivissa i després a Formentera, que recollia imatges i textos periodístics de la Segona República, la Guerra Civil, la repressió i l'exili pitiús. Igual d'impactant va ser la nostra sol·licitud de retirar la medalla d'or de la ciutat que l'excalcalde d'Eivissa Abel Matutes havia entregat a Franco el 1970. I continuàvem amb actes commemoratius: l'abril del 2011, en col·laboració amb el Consell de Formentera i el Govern Balear, vàrem inaugurar una placa al cementeri de Sant Francesc que recorda les 58 víctimes de la Colònia Penitenciària de Formentera.

I seguim presents en causes judicials. Actualment estam personats en la querella argentina que instrueix la jutgessa María Servini per aquestos mateixos crims. I també continuam investigant. En 2011 vàrem signar un conveni amb el Govern Balear pel qual vàrem elaborar el mapa de fosses de la Guerra Civil a Eivissa i Formentera. D'aquell treball, a més d'investigacions i entrevistes posteriors, va sorgir el 2015 la publicació *Memòria contra l'oblit. Les fosses de la guerra civil a Eivissa i Formentera*.

El 7 de maig del 2015 vàrem inaugurar una placa a la plaça de la Constitució de Sant Francesc que

recorda els cinc formenterers que van morir als camps d'extermini nazis. I el 14 d'abril del 2016 vàrem inaugurar una nova exposició: «Eivissa i Formentera republicanes», en col·laboració amb el Consell d'Eivissa. Amb aquesta mostra volíem reivindicar l'avanç que va suposar la Segona República per a la vida política i social d'Eivissa i Formentera.

El 17 d'abril del 2016 vàrem inaugurar a Vila el memorial que recorda les víctimes de la repressió franquista durant la Guerra Civil i

Inauguració del memorial a les víctimes de la Colònia Penitenciària de Formentera. Sant Francesc. Abril de 2011.

la Dictadura. Va ser una reivindicació que, des del 2008, havíem plantejat en diverses ocasions a l'Ajuntament d'Eivissa. El monument recorda 133 eivissencs i eivissenques represaliats, dels quals, almenys un centenar van ser afusellats a les parets del propi cementeri. Els seus familiars ni tan sols tenien un lloc on posar-los flors cada primer de novembre.

El 13 de juny del 2016 el Parlament de les Illes Balears va aprovar per unanimitat la Llei 10/2016, per a la recuperació de persones desaparegudes durant la Guerra Civil i el franquisme, l'anomenada «Llei de fosses». Aquesta llei preveu una comissió tècnica de desapareguts i fosses, a la qual hi és present el Fòrum amb dos representants. A finals de 2016 va començar l'aplicació d'aquesta llei amb l'exhumació de la fossa del cementeri de Porreres. I entre el 29 de novembre i el 3 de desembre del 2017 es va exhumar la fossa del cementeri de Sant Ferran. És la primera vegada que es fa una actuació d'aquest tipus a les Pitiüses. Aquesta és una de les cinc fosses que hi ha a Formentera, amb cinc formenterers assassinats l'1 de març del 1937 per un escamot de falangistes. Abans d'iniciar els treballs al cementeri, Santiago Colomar va organitzar una reunió amb els familiars, representants del Consell de Formentera i la premsa per tal d'explicar aspectes com el

procediment de treball, l'estudi d'ADN o d'altres qüestions d'interès. L'exhumació va ser a càrrec d'un equip de set arqueòlegs i antropòlegs, dirigits per Almudena García-Rubio.

Les primeres prospeccions responien als testimonis recollits prèviament, tot i que no varen donar resultat. No obstant això, al peu de la paret de migjorn van aparèixer tres projectils i un altre d'incrustat al mur. Finalment, atès que a l'interior del cementeri no es trobava una altra cosa que enterraments ordinaris, l'equip va decidir investigar l'ossera. És en aquesta nova investigació que es van trobar dos fragments de crani i un d'húmer que presentaven orificis d'entrada de projectils, el calibre dels quals coincidia amb els trobats a la paret de migjorn.

A hores d'ara estam a l'espera dels resultats de les proves d'ADN, que confirmarien la identitat d'aquests fragments trobats a l'ossera del cementeri de Sant Ferran. I també estam col·laborant amb el Govern Balear, dins de la Comissió Tècnica de Persones Desaparegudes i Fosses, perquè les tasques d'exhumació arribin enguany al cementeri de ses Figueretes, al qual podria haver-hi més d'un centenar de víctimes.

Inauguració del memorial a les víctimes de la Guerra Civil i el franquisme al cementeri Vell d'Eivissa. Ses Figueretes, Eivissa, 17 d'abril de 2016.

Acte de presentació a Sant Francesc, Formentera, de la primera part del mapa de fosses d'Eivissa i Formentera. Octubre de 2011.

Hem rebut recentment dos premis molt importants, que ens han engrescat: el 2016 el Consell de Formentera ens va concedir el Premi Sant Jaume en reconeixement de la nostra tasca «voluntària i compromesa, en la defensa de la memòria dels qui patiren la violència per raons ideològiques, polítiques o religioses i foren víctimes de la

Guerra Civil i el franquisme». I el 2017 el Govern Balear ens va concedir, juntament amb Memòria de Mallorca, el Premi Ramon Llull, per la nostra «difusió i reivindicació de la memòria democràtica d'Eivissa i Formentera i la recuperació de la memòria històrica relativa als fets i les conseqüències de la Guerra Civil espanyola».

I continuem treballant en documentació històrica. Recentment hem elaborat una ruta per Vila que recull els indrets més rellevants de la Segona República i la Guerra Civil a Eivissa. El treball està dipositat en mans de l'Ajuntament perquè li doni el tractament que calgui per fer-lo visible. Continuem per tant, divulgant, estudiant, investigant, perquè encara queda molta feina per fer.

I, com deia el professor, cantant i diputat aragonès José Antonio Labordeta:

*continuem caminant,
un peu davant l'altre
i el cor espitjant.*

LUIS RUIZ VAL
PRESIDENT DEL FÒRUM PER LA
MEMÒRIA D'EIVISSA I FORMENTERA ■